

anti-Soviet forces in the new borders of the USSR in Western Ukraine, Western Belarus, and the Baltic states. The reconstruction of the NKVD network in Western Ukraine occurred in March 1944 due the involvement of officers and soldiers of partisan detachments that had been operating in Ukraine during the war, as well as other persons who had arrived from the USSR. Local Ukrainians who had agreed to cooperate with the Soviet internal affairs bodies were involved to the work of these bodies.

Key words: People's Commissariat of Internal Affairs of the Soviet Union, the Office of the People's Commissariat of Internal Affairs, the Department of the fight against banditry, the Office of the fight against banditry.

Стаття надійшла до редколегії
27.10.2018 р.

УДК 94(477:438):725.94-027.542

Андрій Нінічук

Фільм Войцеха Смажовського «Волинь» як травматична історична пам'ять українців та поляків про Волинську трагедію

Важливим елементом суспільної свідомості, усвідомлення національної ідентичності є історична пам'ять нації, через яку вона усвідомлює своє місце в загальному контексті світової історії. Сучасне кіно є потужним засобом впливу на формування та корекцію історичної пам'яті суспільств. Через художні образи вдається відтворити трагізм історичних подій, а масовість глядацької аудиторії є запорукою широкого суспільного резонансу. Художній фільм польського режисера В. Смажовського своїм виходом на екран загострив українсько-польські суперечності щодо спільної історичної минувшини.

Ключові слова: українці, поляки, Волинь, історична пам'ять, художній фільм, Друга світова війна, Волинська трагедія, В. Смажовський.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дієвими засобами впливу на сучасну суспільну свідомість та суспільно-історичні стереотипи є кінематограф. За посередництвом фільмів, особливо художніх, можливо досить дієво формувати громадську думку з приводу певних подій чи історії загалом. Упровадження та масовізація аудіовізуальних засобів упродовж XX – початку XXI ст. вплинули на північний стандарт контролю спогадів. Збільшилася кількість і розмаїття джерел свідчень про минуле, змінився тип соціально-культурної репродукції [5, с. 154–156].

Художній фільм у сучасному світі, на думку польської дослідниці М. Пйотровської, можна сприймати як історичне джерело або ж як засіб для популяризації історії. Адже фільм «передає/репрезентує» чимало інформації як текст культури, так само, як і історичне свідчення, що пов'язано з конкретним соціальним контекстом, де постав цей текст» [12, с. 61–63]. Автори фільму, зазвичай, разом із фактами, пропонують (глядацькій) аудиторії свою оцінку події, розставляють на власний розсуд акценти на тому чи іншому її аспекті, додають певний контекст чи опускають деякі подробиці. Усі ці факти й формують ставлення суспільства до будь-якого явища загалом та є визначальними у випадку фільму Войцеха Смажовського «Волинь» для сприйняття Волинської трагедії в нинішньому польському суспільстві зокрема.

Тому не випадково, що в сучасних українському й польському суспільствах, з огляду на тривалий і резонансний дискурс навколо спільних історичних сторінок, художній фільм «Волинь» В. Смажовського відчутно вплинув на суспільну думку, збуривши громадськість як у Республіці Польща, так і в Україні.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Відомо, що на рубежі 80–90-х років XX ст., на хвилі аудіовізуального повороту та під впливом праць Х. Уайта в західній історіографії з'явився новий підхід до вивчення історії крізь призму візуальних образів, що згодом виокремився в міждисциплінарний напрям – візуальної історії [16, с. 160–162]. У нашій державі цей напрям ще, на жаль, не став самостійною галуззю, однак існують поодинокі наукові розвідки, наприклад О. Бабакової [1], О. Калішук [4], Ю. Кислої, А. Коник [5], Ю. Павлів. Учені аналізують правдивість і тенденційність відтворення історичних подій у сучасному кіно й здатність цього масового виду культури впливати на суспільну свідомість, формування

суспільних стереотипів. Загалом вплив ЗМІ та кіно на сучасну суспільну свідомість поляків й українців досліджували у своїх працях О. Добржанський [2], Л. Стрільчук [7; 8; 9], Л. Хахула [10].

У Республіці Польща також існує низка публікацій за авторством М. Пйотровської [12], П. Вітека [16], М. Сариуш-Вольської, у яких досліджено вплив кінематографа на національну свідомість поляків, проаналізовано статистику щодо поінформованості польського суспільства стосовно подій на Волині в 1943–1944 рр. Польські історики П. Соболевський [13], А. Шептицький [15] та К. Поляський [11] констатують небезпеку різких трансформацій історичної пам'яті польського суспільства на прикладі фільму В. Смажовського «Волинь».

Мета статті – аналіз впливу фільму «Волинь» В. Смажовського на трансформацію історичної пам'яті щодо Волинської трагедії в польському суспільстві. Автор дослідження ставить також собі за мету прослідкувати, наскільки художній фільм здатен впливати на загострення міжнародних відносин українців та поляків.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. На рубежі тисячоліть людство пережило черговий пізнавальний переворот, який іменують «поворотом до пам'яті». Людській спільноті притаманна здатність пам'ятати минуле. Під «історичною пам'яттю» ми розуміємо спроможність людського розуму зберігати індивідуальний та колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на його підставі уявлення про історію як таку та своє місце в ній [9, с. 373–374]. Фактично це наявна інформація для соціальної ідентифікації особистості й спільноти. Історична пам'ять – індивідуальна та колективна – є результатом взаємодії особистості й соціального середовища. Без такої взаємодії немає історичної пам'яті. Отже, історична пам'ять – це своєрідна ідентифікація з певною культурою [3], це простори спогадів індивіда чи народу та усвідомлення себе й своєї ролі в історії.

Необхідний елемент історичної пам'яті будь-якої нації – це простори спогадів і позитивні чи негативні стереотипи, що причетні до формування образу себе й свого безпосереднього сусіда. Не секрет, що на початку 90-х років ХХ ст. в Республіці Польща (РП) та Україні процес заміни старих стереотипів на нові особливо актуалізувався, простори спогадів українців і поляків значно розширилися, оскільки позбулись обмежень та табу, які в часи радянського тоталітарного режиму накладено на незручні теми [14, с. 145–146]. Оскільки незалежні Польща й Україна виникли із власними концепціями спільного минулого та майбутнього [10, с. 223], то для обох народів процес конструювання національної історичної пам'яті був надзвичайно актуальним.

Терміном «Волинська трагедія» в науковому й суспільному дискурсах прийнято позначати події, що відбувалися не лише на Волині, а й у Галичині, Холмщині, Підляшші, Надсянні, Лемківщині, у 1943–1944 рр. [14, с. 146–147]. Відносно невелика часова віддаленість цих подій і наявність живих свідків українсько-польського конфлікту, чималі цифри жертв з обох сторін, трагізм міжнародного протистояння підсилені подіями Другої світової війни – усе це та багато інших факторів перетворюють історію Волинської трагедії й пов'язані з нею аспекти на актуальну тему, яка впродовж останніх десятиліть із певною регулярністю спалахує гострими дискусіями, так званою «війною пам'ятей» польського та українського суспільств.

Спогади польського й українського суспільств про події на Волині 1943–1944 рр. мають як спільні, так і доволі протилежні моменти. Серед спільностей треба виокремити трагізм міжнародного протистояння, травматичну історичну пам'ять, підсилену лихоліттям війни, підрахунки жертв обома сторонами конфлікту. Однак спільний біль від пережитого губиться у взаємних звинуваченнях, претензіях та образах, наявності своєї «історичної правди» й своєї «історичної пам'яті», щораз нових перерахунків жертв міжнародного протистояння, причому з тенденцією останніх до постійного зростання.

Напрацювання польських й українських істориків у площині узгодження трактування складних сторінок спільної історії, міжнародного примирення та порозуміння, що широко декларувалося Президентом РП й Україною в 90-х роках ХХ – на початку ХХІ ст., беззаперечно, позитивно вплинули на міждержавні польсько-українські відносини та міжнародні стосунки. Однак простори спогадів про події Другої світової війни й польсько-українське протистояння на Волині не особливо узалежилися від декларованих політичною та інтелектуальною елітою кроків на зближення та примирення.

Особливо яскраво простори спогадів, що панують у польському суспільстві про Волинську трагедію, увиразнює художній фільм В. Смажовського «Волинь», що вийшов у польській прокат у жовтні 2016 р. Саме на його прикладі ми б хотіли прослідкувати еволюцію загострення негативних історичних стереотипів щодо українців у польському суспільстві.

Два послідовні й доволі гучні акценти (Ухвала Сейму Республіки Польща від 22 липня 2016 р. та вихід у прокат фільму «Волинь»), зроблені польською стороною на волинських подіях часів Другої світової війни, засвідчили спроби маніпуляції історичною пам'яттю та суспільно-історичними стереотипами в політичних цілях [7, с. 178]. Події 2016 р., пов'язані з українсько-польським міжнаціональним протистоянням у роки Другої світової війни, увиразнили, наскільки вони стали істотною частиною польської історичної свідомості. Власне як і те, що вони ще раз виявили відмінності сприйняття їх в Україні та в РП [8, с. 195]. Для польського суспільства тема Волині жива, вона постійно викликає емоції, а для українського – це маргінальний епізод, який має набагато менше значення, ніж протистояння з Росією та СРСР [1].

Досліджуючи вплив фільму «Волинь» на суспільні стереотипи поляків щодо українців і спільної історії, волинська вчена О. Каліщук звернула увагу на те, що ще задовго до виходу фільму В. Смажовського на екран у Польщі він викликав бурхливі та позитивні емоції [4, с. 3–4], а після виходу на екрани до нього прикуто увагу глядачів і критиків. Як засвідчують відомі наразі відгуки, загалом у РП стрічку сприйняли більш ніж позитивно. І така схвальна оцінка не залежить від того, які кола представляють коментатори і яку ідеологію вони поділяють. Як приклад треба навести декілька цитат: «[...] Це великий фільм. Безпрецедентний у польському кінематографі після 1989 року» (Тадеуш Соболевський) [13]. «[...] «Волинь» – це найважливіший польський фільм за останні роки. На таку продукцію дуже довго чекали: але це було того варто, коли маємо кіно найвищої проби» (Жшиштоф Поляський) [11]. Найавторитетніший у Республіці Польща сучасний історик, фахівець з українсько-польських міжнаціональних відносин першої половини ХХ ст. Гжегож Мотика назвав його видатним фільмом, що стане «обов'язковою лектурою» для кожного польського інтелігента і який уже змінив українсько-польський дискурс щодо волинських подій [4, с. 4–5].

Проте невинувато жорстокі сцени фільму В. Смажовського «Волинь», перекручення історичних фактів збурили польське суспільство, уже вкотре за повоєнні десятиліття загостривши історично-суспільні стереотипи стосовно східного сусіда – українця, розпалюючи міжнаціональну неприязнь [2, с. 369].

Наведемо ще один приклад. Фільм «Волинь» відкриває епіграф – слова Я. Залеського: «Жертви Волині були забиті двічі: перший раз – від сокир українців, другий – через витирання з пам'яті». Як зауважив, наприклад, сучасний польський історик А. Шептицький, це твердження не відповідає правді щодо сучасної волинської дискусії. Адже правду про Волинь, як і про Катинь, замовчували в часи Польської Народної Республіки, але не після 1989 р. [15].

Як уважає професор Л. Стрільчук, фільм «Волинь» за своєю скандальністю й перекрученням історичних фактів претендує на лідерство в номінації «Фільм, який негативно вплинув на міжнаціональні взаємини» [7, с. 181], утім, за касовими зборами він побив усі рекорди Республіки Польща за останні десять років [6]. Сьогодні ми можемо назвати сотні монографій та наукових статей із проблем українсько-польського протистояння в роки Другої світової війни, а якщо врахувати публіцистичні матеріали, то цей перелік становитиме тисячі публікацій, але, на жаль, мусимо констатувати, що історики не мають такого впливу на формування простору спогадів, як політики, митці чи публіцисти.

І хоча в Україні фільм В. Смажовського «Волинь» одразу після його виходу на широкий екран заборонено до демонстрації, проте польське суспільство переважно з фільмом ознайомилося. Соціологічні дослідження засвідчили, що після кількох місяців прокату кількість поляків, які змінили своє ставлення до українців із позитивного чи нейтрального на негативне, різко зростає.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. У контексті вищевикладених фактів абсолютно погоджуємось із думкою волинської дослідниці О. Каліщук, яка вважає, що навряд чи можна прихильним бути до думки тих, хто твердить, що кількість запобіжників, умонтованих у картину, є достатньою, щоб запобігти зростанню антиукраїнських настроїв. Переваження позитивних та захоплених рецензій у польському медіа-просторі й високий відсоток позитивних оцінок глядачів лише підтверджують ці побоювання [4, с. 22].

Фінал кінофільму «Волинь» не в самому кіно, а в сенсі його значення не обмежується художньою цінністю, надто очевидним є політичний підтекст цієї широкоформатної стрічки. В. Смажовський у своїх інтерв'ю декларував прагнення зняти фільм, що стане містком, а не муром між двома сусідніми народами, ініціювати активний діалог між українцями та поляками щодо волинських подій. Проте, як наслідок, ми маємо радше твір, який звертається до негативних стереотипів і травматичної історичної пам'яті обох народів та формує викривлене уявлення про історичну правду. Він не спонукає до пошуків відповіді

на запитання: чому так сталося? Адже автори стрічки намагаються однозначно потрактувати надзвичайно дражливу й делікатну сторінку українсько-польських відносин. У фільмі той страшний історичний період зображено не як трагедію всіх звичайних людей, а як драму польського народу, на якого, крім окупантів зовнішніх, накинута ще й ті, кого вони вважали братами. Причому саме вони виявилися чи не найлютішими душогубами, за баченням авторів фільму.

Отже, проведене дослідження дає підставу зробити щонайменше декілька висновків:

- по-перше, художній фільм здатен досить сильно впливати на трансформацію історичної пам'яті й актуалізувати проблеми історичної минувшини;
- по-друге, художній фільм володіє значно більшим діапазоном впливу, наприклад, порівняно з електронними чи друкованими ЗМІ, а отже, масовість аудиторії забезпечує широкий резонанс;
- по-третє, автори фільму повинні усвідомлювати відповідальність за його змістове й фактологічне наповнення, адже маніпуляція історичними фактами, чи їх перекручення мають непоправні наслідки для міжнародних відносин.

Джерела та література

1. Бабакова О. Кіно розбрату: Чим «Волинь» корисна, а чим небезпечна для польсько-українських відносин. URL.: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/10/6/7055456/> (дата звернення: 3.03. 2018).
2. Добржанський О. Еволюція суспільно-історичних стереотипів у свідомості українців та поляків на прикладі опіки над місцями національної пам'яті. *Україна-Польща: історичне сусідство*: матеріали міжнар. наук. конф. 19–20 трав. 2017 р./ред. кол.: Ю. А. Зінько, О. А. Мельничук та ін. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 365–370.
3. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії URL: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/23/810Zashkilniak.pdf> (дата звернення: 4.03. 2018).
4. Каліщук О. «Волинь»: війна пам'яті чи кіномистецтво? Українсько-польські відносини на Волині у Східній Галичині у роки Другої віткової війни у сучасному суспільному дискурсі (на прикладі фільму Войцех Смажовського). АН України: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Луцьк: Терези, 2016. 32 с.
5. Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіа культури. *Вісник Львівського університету*. Львів, 2009. Вип. 32. С. 153–163.
6. Польський фільм «Волинь». URL: http://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/10/161008_wolyn (дата звернення: 8.03. 2018).
7. Стрільчук Л. Історична пам'ять українців та поляків: пошук шляхів примирення чи привід до конфлікту? *Історичні та політологічні дослідження*: наук. журн. Спец. вип.: доп. на міжнар. наук.-практ. конф. «Трансформації історичної пам'яті». Вінниця, 2018. С. 176–183.
8. Стрільчук Л. Сучасний польський націоналізм і українсько-польські суперечності – нові обличчя старих проблем. *Історичні і політологічні дослідження*: наук. журн. № 1 (64). Вінниця, 2019. С. 192–200.
9. Стрільчук Л. Проблеми історичної пам'яті в сучасних українсько-польських взаєминах. *Україна-Польща: історичне сусідство*: матеріали міжнар. наук. конф. 19–20 трав. 2017 р./ред. кол.: Ю. А. Зінько, О. А. Мельничук та ін. Вінниця, 2017. С. 373–378.
10. Хахула Л. Україна та українці в офіційному та медійному дискурсах сучасної Польщі (перша половина 1990-х років). *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2010–2011. Вип. 3–4. С. 222–233.
11. Połaski K. «Wołyń». Emocjonalnie wycieńczające kino. URL: <http://www.telemagazyn.pl/artykuly/wolyn-emocjonalnie--wycienczajace-kino-recenzja53060.html> (дата звернення: 12.03. 2018).
12. Piotrowska M. Rola i znaczenie filmu w popularyzacji historii a kształtowanie społecznej świadomości historycznej. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków, 2016. Nr. 14 (3). S. 59–78.
13. Sobolewski T. «Wołyń» to wielki film. Zło jak namalowane. URL: <http://wyborcza.pl/7,75410,20738114,wolyn-to--wielki-film-zlo-jak-namalowane-sobolewski.html?disableRedirects=true> (дата звернення: 12.03. 2018).
14. Strilchuk L. The Ukrainian-Polish Confrontation in Volhynia in the Second World War: Historical Memory Transformations. *Codrul Cosminului*. Vol. XXIV, No. 1. July 2018. P. 145–165.
15. Szeptycki A. Trudny film o trudnej sprawie. URL: <http://new.org.pl/2714.post.html>. (дата звернення 12.03. 2018).
16. Witek P. Metodologiczne problemy historii wizualnej. *Res Historica: czasopismo Instytutu Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej*. Lublin, 2014. Nr. 37. S. 159–176.

Андрей Ниничук. Фільм Войцеха Смажовського «Волинь», як травматическая історическая память українцев и поляков о Волинской трагедии. Важним елементом общественного сознания, осознанием

национальной идентичности является историческая память нации, по которой она осознает свое место в общем контексте мировой истории. События, относительно недалеко прошлого, усиленные травматической исторической памятью, способны довольно ощутимо влиять на межнациональные отношения. Волынская трагедия есть именно такой травматической историей для обоих соседних народов – украинцев и поляков.

Современное кино является мощным средством воздействия на формирование и коррекцию исторической памяти обществ. Через художественные образы удается воспроизвести трагизм исторических событий, а массовость зрительской аудитории является залогом широкого общественного резонанса. Художественный фильм польского режиссера В. Смажовского своим выходом на экран обострил украинско-польские противоречия относительно совместного исторического прошлого.

Ключевые слова: украинцы, поляки, Волынь, историческая память, художественный фильм, Вторая мировая война, Волынская трагедия, В. Смажовский.

Andriy Ninychuk. Film Voitsekh Smagovsky «Volyn» as a Human Historical Memory of Ukrainians and Poles About Volyn Tragedy. An important element of social consciousness, awareness of national identity is the historical memory of the nation, through which it recognizes its place in the general context of world history. Events, relatively, not far past, reinforced by traumatic historical memory, can have a fairly significant effect on interethnic relations. Volyn tragedy – is precisely this, traumatic, history for both neighbouring peoples: Ukrainians and Poles.

Modern cinema is a powerful means of influencing the formation and correction of the historical memory of societies. Through artistic images, it is possible to recreate the tragedy of historical events, and the mass audience of the audience is the key to a broad public resonance. The feature film of Polish director V. Smazhovsky, with his appearance on the screen, exacerbated the Ukrainian-Polish contradictions regarding the common historical past.

Key words: Ukrainians, Poles, Volyn, historical memory, feature film, World War II, Volyn tragedy, Voitsekh Smazhovsky.

Стаття надійшла до редколегії
10.11.2018 р.